

PÉCSI GYÖRGYI

„az irodalom az élete, és az élete az irodalom”

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS:
MINDIG VOLT EGY SZIGETEM.
DARVASI FERENC ÉLETÚTINTERJÚJA

Mire Darvasi Ferenc életútinterjú-kötete megjelent, a beszélgetőtárs, Reményi József Tamás már nem élt. Túl közeli a halála, a könyvről szóló ismertető óhatatlanul átcsúszhat nekrológba: tisztelgő összegzésben méltányolni az életművet, az emberi magatartást. Jóskára sem tudok múlt időben gondolni, ahogy más, hozzám közel állónak érzett alkotókra, bár vele nem álltam közvetlen kapcsolatban, tudtunk egymásról, viszonyunk a ritka személyes találkozásainkkor, hogy úgy mondjam, normális volt, azaz nem feszengő, ahogy a „másik” oldalhoz tartozók közt gyakori. Már-már azt is mondhatnám, hogy meghitten közvetlen. Szerethető volt, nyílt, kedves, figyelmes, tapintatos. Jó természet. Nem mindenről beszéltünk, bizonyos pontokat nem érintettünk.

Cser Kiadó
Budapest, 2023
288 oldal, 4995 Ft

A legritkább esetben fordul elő, hogy szekunder alkotóval, irodalomtörténésszel, művészettörténésszel könyv terjedelmű életút- és pályaképinterjú készül. Jóllehet a művészet, irodalom meghatározó értelmezői, kritikusai, szerkesztői nélkül nincs élő szellemi mozgás, és nem épül meg a nemzet öröksége. Mostoha szerep, a díjak, ösztöndíjak, idegen nyelvre fordítások, külföldi utak, nemzetközi elismerések nem nekik kedveznek. Az egyetemeken nyílnak karrierlehetőségek, bár többnyire azok is szerénynek mondhatók egy akárcsak közepes, de jó társaságba került primer alkotóéhoz képest.

Ha megnézzük, mi marad könyvtárgyakként Reményi József Tamás után, furcsa kép alakulhat ki: két önálló kritikagyűjtemény, néhány kötet szerkesztés, továbbá Tarján Tamással egy közösen írt tanulmánykötet és nyolc, szintén közös paródiakötet. Mintha paródiaszerző lett volna. RJT szerkesztőként mindenkit ismert, konfliktuskerülő volt, dolgozott kiadóknál, lapoknál, rádióban, bármennyi saját könyvet megjelentethetett volna. Nem tartotta fontosnak, nem ezt tartotta fontosnak.

A *Mindig volt egy szigetem* kötet borítóján Bangha Ferenc szálkás RJT rajza telitalálat. Egyszerre hórihorgas garabonciás és szélmalomokkal hadakozó Don Quijote, ügyetlenkedő karddal az oldalán, messzire figyelő, derűs tekintet, de a derűben ott érezni valami bujkáló szomorúságot, finom mosolyt, az Idea ígézetében.

Darvasi Ferenc 2018 decembere és 2019 decembere között öt hosszabb, 2003 júliusában pedig egy rövidebb beszélgetést készített Reményivel, a *Mindig volt egy szigetem* kötet ezeket tartalmazza, melyeket 25 oldal fekete-fehér fotómelléklet követ, végül névmutató zár. Nincs rá utalás, de valószínűleg magnós fölvétellel készültek a beszélgetések, mert ugyan a hat interjú fő vonalakban tematikus, de a visszatérő kérdések, válaszok, utólagos rákérdezések, a kérdéstől való válaszolói elkalandozások élő dialógusról vallanak. Ez a spontán, természetes dialógus teszi izgalmasan vonzóvá a könyvet. Mindig ott érezzük a szenvedélyes válaszolót és a tűnődő kérdezőt. Darvasi jó beszélgetőtárs, fölkészült, körültekintő, figyel, nem provokál, nem tesz fel izasztó kérdéseket. Hagyja, hogy a partner a maga ritmusában, gondolati medrében haladjon, sodródjon. Engedi letérni a fő csapásról, érteni és megérteni akar. Részleteket a kor irodalmáról, irodalmi életéről, hangulatáról, és főleg RJT személyisége érdekli, kisugárzása. Hogy tulajdonképpen hogyan is működik az ember, az irodalmár, akinek a mérhető leltára szerény, holott folyamatosan, intenzíven jelen van, kívülálló és belül-álló, szétaprózza magát az irodalomban, ahelyett, hogy a karrierjét gondolná. Hogy honnan érkezett, s mi a mérlege. Darvasi mindent fényre tud hozni, azt a szuverén látást és magatartást, ami RJT sajátja volt. Reményi válasza izgalmas, vonzó, intellektuális és érzelmi, lüktető, szenvedélyes, mindvégig hiteles, és néha zavarba ejtően őszinte. Talán pontosabb, ha vallomásnak mondom.

Az első négy beszélgetés a legsúlyosabb, a családi háttér és az irodalmi életben való helykeresés, középpontban a Mozgó Világgal, az ötödik, *Az éppen születő művek mámora* inkább az irodalmi művek, értékrendek és a rendszerváltás utáni kapitalizálódó viszonyok áttekintése, az utolsó, a 2023-as már kevés újat hoz a nyugdíjazás utáni évek kiüresedő teréből, megerősíti, hogy az utóbbi években különösen reménytelennek és kilátástalannak látja a magyar irodalom és társadalom helyzetét.

Az első, a *Mindent jóval később tudtam meg* beszédes című vallomásban a családi háttérrel, felnevelődést járja körül a dialógus. Minden emlékezés személyes múltértelmezés. Mindjárt a könyv elején, in medias res, szóba kerül a megrendítő tény: Reményi apja 1950-től 1977-ig jelentett. Erről csak a rendszerváltozás után értesül a már felnőtt, jelentős irodalmi szereppel bíró fiú, hatvanévesen. Sokkolja. A múltértelmező beszélgetésben persze szóba kerül az Esterházy Péter-párhuzam, a földolgozás lehetségsége, és egyáltalán az elemi kérdés, ez esetben: „hogyan férhetnek meg egészen eltérő vonások egyetlen emberben”, hogyan lehetséges, hogy a Németh Lászlóért meg a népi írókért rajongó apa a kommunista párt szolgálatában a leggyalázatosabb szerepet elvállalja, és szakmai igényességgel kiszolgálja, például a nagyon szeretett, a családnál vacsorarendő Tamási Áronról is mindjárt másnap megírja a szabatos jelentést. Nem lehet földolgozni – megrendítően és zavarba ejtő őszinteséggel vall Reményi ennek önemésztő gyötrelméről.

„Rosszízú családi élet” volt a miénk, mondja RJT. A szülők nem beszélnek a körülöttük zajló életről, a múltról, semmiről, ’45-ről, ’56-ról, holokausztról, kitelepítésekről, sem – teszem hozzá – a paraszti osztály éppen aktuálisan zajló fölszámolásáról. Buborékban nevelik egyetlen fiukat. RJT-t az anya neveli, mindent együtt csinálnak, a fiú habitusát, érzékenységét is az anyától örökli, és élteti tovább: „Én gyakorlatilag anyámmal nőttem föl. Bizonyos feminin jegyeket is ennek köszönhetek.” „Teljesen összenőttünk anyámmal.”; „Anyám... mindig mindent ő, és csakis ő intézett” – vallja visszatérően Reményi. Szelíd, csöndes, magának való, korosztályos barátok, társak nélkül. Még csak az ugyanabban a házban lakó Szörényi Leventéék csapatához sem közeledik. Nem bulizik, nem vesz részt nemzedéki szerveződésekben, fiatalon alapít családot.

Az apa elsőgenerációs értelmiségi, érettségizett, de ambiciózus – és érettségije miatt állandó kisebbségi érzéssel küszködik, amit túlkompenzál. A gyerek/kamasz érzi, hogy valami nincs rendben az apjával, 15-16 éves kora után kerülte a vele való kapcsolatot. Az apa ennek ellenére segíti, támogatja. „Akármilyen gondoltam is apámról akkor és utólag, hiába szánom és gyűlölöm, mégis: rettentő sokat köszönhetek neki. Az otthoni könyvtár bűvöletét, a ... mindennemű művelődés izgalmát” – mondja később, ha nem is megbocsátással, de keserű engesztelődéssel. Régen büszke volt arra, hogy apja úgy lett osztályvezető, hogy nem volt párttag. Ha elvonom a pályából RJT később megismert személyét, akkor egy nyílegyenes kádergyerek utat látok. A buborékban felnőtt fiatal mindezt természetesnek veszi, csak utólag gyanakszik, hogy kiváltságos helyzetben volt. „Honnan tudhatom, hogy a sok húszpontos közül – ha nem is elsőre, de másodjára – miért engem vettek fel a bölcsészkarra? ... Akkoriban mindenhez protekció kellett.” Hogy csakugyan a gyenge fizikuma miatt szerelték-e le, vagy hogy egyetem előtt és után miért is pottyantak ölébe a kiváltságos újságírói állások – ő maga soha nem vett

igénybe kapcsolatokat, de hogy – talán a tisztátalan szerepű apának, az ő kapcsolatainak, pozíciójának is szerepe lehetett az akadálymentes pályakezdésben... nem tudhatja. Tényleg kiváltságos helyzetben volt, ebből a pozícióból, ezzel a háttérrel és szelídséggel, gyanútlanysággal, tájékozatlansággal szabályos előrejutások sorozata, karrierépítés következett volna, valószínűleg bármit választhatott volna, nagyhatalmú mentorai támogatják, mint saját trófeájukat. A csodálatos az, hogy mindezek ellenére valami megmozdult benne, egy belső jelzőrendszer, hogy ez így nem jó, nincs a helyén. Őszintének hangzik: „utólag szoktam irigyelni azokat az embereket, akiknek a sikere, előrejutása, önérvényesítése nagy erőfeszítésbe került, mert az erőfeszítés sokkal alapsabbá, felkészültebbé tesz.”

Mindent jóval később tudtam meg – panaszkolja RJT, a családjáról és a körülötte zajló világról, és az *én*, a *mi generációnkról* beszél. „A generációm folyamatos ellentmondásban nőtt föl. Ránk folyton úgy hivatkoztak, mint a már a szocializmusban fölcseperedőkre, a rendszer automatikus híveire. Valóban teljesen át lettünk mosva egy nagyon infantilis és lebutított szocialista maszlaggal, és a szüleink rendkívül óvatosan bántak velünk” – de azért működik még valamennyi hozott reflex a szülőkhöz, a gimnáziumban latinosa osztályba íratják. „...fogalmam sem volt arról, ami ’45-ben és utána történt, az orosz rémtettekről a kékcédulás választásokig.” Sem ’56-ról, sem ’68-ról nem tudtak – „honnan tudtunk volna?”

Értem is, meg nem is, de elhiszem, hogy valóban semmiről sem tudott. Az orosz csapatok gyalázatairól sem, holott az egész Budapestet megrázta. Ötvenhatban anyjával elmennek a cipészhez a bakancsért, és ötévesen lát felkoncolást, látja a felbolydult várost, az emlékek megőrződnek, de nem tesz fel kérdéseket, nem firtatja, talán egészen a rendszerváltozásig. Lelkesülten hallgatja a Szabad Európa Rádióban Cseke László Teenager partyját, de a hírek már nem érintik meg. Ehhez a semmiről sem tudáshoz nagyon nagy elszigeteltség, nagyon nagy biztonságérzet és naivitás, gyanútlanyság kellett. Azonban a semmiről sem tudás, teszem hozzá, semmiképpen nem vonatkozott generációja egészére. RJT ugyanahhoz az évtárhoz tartozik, mint Grendel Lajos, Nagy Gáspár – ők például húszévesen elég pontosan tisztába kerültek a mindennapi történelemmel. Konkrétan az 1968-as prágai tavasz döbentette őket a felismerésre, hogy megszállt országgént az emberarcú szocializmus fából vaskarika – a bevonulás tényét egyébként a pártállami rádió is hírül adta, aztán persze elhallgatta. S most nem is az ország másik, a kommunistákat erkölcsi, lelki okok miatt elutasító felére utalok – magamra csupán: egy nyugat-magyarországi faluban gyerekeskedtem, és állíthatom, hogy ott mindenki mindenről tudott, kisebb gyerekként is tökéletesen tisztában voltam a kettős nevelés gyakorlatával, én és nemzedéktársaim igen jelentős része. De Reményi védett volt, burokból élt, a hatalom pedig mindent meg-

tett, hogy a háború után születettek nemzedékét a sajátjává nevelje, és valameddig, valamekkora körben célt is talált. Bizonyos szülők megkötötték a kompromisszumot, élni akartak, a gyerekeiket megóvták nemcsak az igazságtól, de magától a valóságtól is. Ez a tökéletes tudathasadás tovább osztotta, roncsolta az amúgy is meghasadt magyarországi társadalmat.

Reményi 1975-ben a Kritika folyóirat szerkesztője, még harmincéves sincs. Főszerkesztő Pándi Pál. Darvasi kérdése – hogyan tudtál együttműködni Pándival? – az utókor kérdése. A korabeli jelenben, mondja Reményi, Pándi fölfogta, hogy muszáj fiatalítani, integrálni akart, bővíteni a kört – és ehhez természetesen örömmel csatlakozott. „Utólag eszméltem rá, hogy egy olyan szerkesztőségbe kerültem, amely néhány évvel azelőtt az Irodalomtörténeti Intézet kezéből vette ki a folyóiratot [az Irodalomtörténet helyébe létrehozta 1963-ban a Kritikát, majd ennek szerkesztőségét is lecserélte 1971-ben], merőben más lapot csinálva. És csak jóval később döbbsenem rá, egy debreceni tanácskozás alkalmával, hogy pontosan ugyanúgy bántak el a Kritikával, mint később a Mozgó Világgal... És ehhez adtam én fiatalon a nevemet. ... Tájékozódnom kellett volna, ahelyett, hogy körül sem nézve rohantam bele végre a szakmába! Mentségem csupán annyi, hogy kezdőként érkeztem lát-szólag megszokott forgatókönyvek szerint zajló sajtóirányítás alá.” (84) Nem érzékelte a fondorlatos ravaszságot, hogy Pándi nem a szellem egészséges mozgását akarja serkenteni, hanem az utánpótlást biztosítani és kézben tartani, meg persze, elsődlegesen a maga hatalmát, pozícióját erősíteni. A romantikusan lázadó fiatalokat Pándi azzal győzködte, hogy be kell épülni a rendszerbe, mert változtatni, reformálni csak belülről lehet, a „mindennapok forradalmiságá”-val (még a nyolcvanas évek elején is ez volt a varázsigé), ami nem jelentett mást, mint hogy a hatalom a fiatalokkal akarta stabilizálni a hűbéri rendszert.

Pándi még a határon túli írókat, irodalmat is megpróbálta becsatornázni. A népiek az erdélyi írókat támogatták, RJT szerint „korlátokkal és ellenségképet növesztő küldetéstudattal”, a felvidékiekkel nem számoltak, őt pedig Újvidékre küldik, vélvén, Bori Imre avantgárd istállója kompatibilis lesz. A hetvenes évek második felében már érzékelhető az az erjedő szellemi mozgás, ami majd évtizeddel utóbb a rendszerváltással érik be. A határon túli írókkal, irodalmakkal való kapcsolat a nemzeti öneszmélésben is igen jelentős szerepet játszott, nem a túlhevült nacionalista érzelmek miatt, hanem egyszerűen azért, mert a párthatalom a határon túli magyarság létéről sem volt hajlandó tudomást venni. Hogy a baloldali Kritika közegében Reményit is irritálja az erdélyiekre irányuló figyelem, még érthető, viszont vakfolt, hogy kiesik a látószögéből a (cseh)szlovákiai magyar irodalomból saját nemzedéke, holott 1968 után az *Egyszemű éjszaka* költőinek meg a *Fekete szél* prózaantológia íróinak a törekvése a Reményi által lelkesen üdvözölt symposionistákéval ugyancsak hasonló: a közép-európai avantgárd eredményeit fölhasználva,

személyesebb, korszerűbb versnyelven megszólalni, ötvözve modernséget és hagyományt. Hatvannyolc után ez a szlovákiai magyar írónemzedék – lényegében Grendel Lajos kivételével – brutálisan ki lett szorítva az irodalmi nyilvánosságból – a térségben először, a hetvenes évek elején, a (cseh)szlovákiai „Mozgó Világ” nemzedékét számolták föl, 1983-ban pedig, röviddel a Mozgó Világ „átszervezése”, megpuccsolása előtt az Új Symposiont is.

Az újvidéki út katartikus Reményi számára, megismerkedik Tolnai Ottóval, Sziveri Jánossal, a megosztott hazai után egy másfajta irodalmi modellt lát, azt, hogy az irodalomban lehetséges egyszerre a „haza és haladás” eszményét képviselni és megvalósítani, s lassacskán megformálódik benne a nemzeti polgári értékek köré szerveződő irodalom ideája. (Sziverivel való kapcsolata majd annak haláláig tartó barátság, kötelék lesz, halálon túl pedig az életmű utógondozásában vállal meghatározó szerepet.)

Személyes erkölcsi higiénája nem tudja elfogadni a tőle várt szerepet, a „szellemi, szakmai skizofrénia réme egyre jobban gyötört” –, mondja, és többször is megerősíti: „igazán otthon akartam lenni az enyéimnél, amikor a Kritikából való távozásomról beszéltem.” 1979-ben bejelentkezik, és csatlakozik a „sáncokon kívüli hadakhoz”, a havilappá alakuló Mozgó Világhoz (havilapként 1980–1983 között jelent meg). A Mozgó Világ almanachot a KISZ KB alapította 1971-ben, hogy a nagy számban jelentkező fiataloknak valamelyes publikációs lehetőséget adjon, 1975-től alakult át kéthavi folyóirattá, majd 1980-tól havilappá. (A régi Mozgó Világ 1971–1983 közti történetét Németh György dolgozta fel, Palatinus, 2002). A Mozgó Világ története – lehetetlenség röviden áttekinteni – a magyar irodalmi laptörténetben külön fejezet, leképezi az alulról (fiatal írók) szerveződő nyomás és a felülről (hatalom) adott/kezelt válaszolók dinamikáját, utóbbi a párthatalom három „T” irányvonala jegyében, a joviális támogatástól a túréren át a tiltásig.

Amikor Reményi belép a Mozgó Világ körbe, a kulturális pártvezetés úgy gondolja, hogy a szerkesztők személye garancia a hűségre, hiszen a főszerkesztő Kulin Ferenc is, a szerkesztők, Alexa Károly, Berkovits György is tagja a pártnak, a szerkesztőség többi tagja is megbízható – és egyébként is a KISZ lapja, tehát a felügyelet biztosított.

Reményi a legjobb pillanatban került a Mozgó Világ szerkesztőségébe, egy erőteljes nemzedéki, de a nemzedéken is túlmutató szellemi mozgás érzékelhető korai szakaszában. Ez az időszak Reményi élete legjelentősebb élménye. Az interjúkötetben tulajdonképpen minden szál ide fut össze: a Mozgó előtti és utáni időszak, amíg a védett, burok-életből eljutott a Mozgóig, a tökéletesnek látott szellemi közösségig, ahol megtalálta az identitásának, alkatának, habitusának, esztétikai és morális énjének a szabad kiteljesedését, az Idea megvalósulását, és a Mozgó utáni kor, amelynek ugyan szintén voltak szép szakaszai (Filmvilág, *Első közlés* a rádióban), összességében nem tudták a Mozgó hiányát kitölteni.

A hetvenéves Reményi visszatérően vallja, hogy akkor és ott talált rá saját identitására. Abban az ideában, amit a lap szerkesztősége képviselt: ösztönzési, nemzeti, polgári és nyitott minden értékre, ráadásul a szellemi mozgás egészét követhették (akkoriban indult a vidéki színházak és a kortárs magyar filmművészet fénykora – innen RJT érzékenysége a társművészetekkel). Minőséget képviseltek és valósítottak meg. Egy nagyon rövid időben – nemcsak úgy látszott, de – valóban meg is valósították az ideát. Bebizonyosodott, hogy áthidalható az ideológiai, szociológiai, társadalmi megosztottság, – már az elv- vagy érdekhű kommunistákon kívül – különböző értékirányultságú írók, alkotók tudnak együtt a közös ügyért közösen dolgozni, felülemelkedni, tolerálni. Reményi az ügy megszállottja, „Ekkor szinte nem volt magánéletem” – mondja.

Lehetőséget kaptak, hogy a szellem formálódásában részt vegyenek, és ezt halálosan komolyan gondolták, ekként törvényszerűen kinőtték a nekik osztott szerepet, amivel a fenntartó nem kalkulált. Nem ellenzékiek voltak, de a határokat feszegették. (1980-ban ugyan kinek jutott eszébe, hogy egy irodalmi lap megdöntheti a rendszert és kiparancsolhatja a megszálló szovjet hadsereget?) Darvasi kérdésére – „A Mozgónál eltöltött csaknem öt év enyhén szólva is sűrű időszak volt. Neked mi volt a benne a legsűrűbb?” – a beszélgetés leghosszabb válaszát adja Reményi. 1980–81 tele, válaszolja, amikor elkezdődött a húzd meg-ereszd meg próbálkozások sora a szerkesztőség és a hatalom között. Az idegőrlő kötéltánc a kéziratok megjelentetéséért, alkudozások a szerkesztőkért, főszerkesztőért, a riportok sorozata. Acél biztos benne, hogy ő be tudja törni a renitens társaságot, nem kertel: „A maguk nemzedékével is meg kell kötni a szerződést, amelyet a korábbi nemzedékekkel megkötöttünk” – elveszi a KISZ-től a lapot, közvetlenül magához, azaz pártirányítás alá vonja, „fenyegetve békítő, korrumpáló ajánlatot” tesz, de már késő. A hetvenes évek végére már sűrűsödött a társadalmi feszültség, politikai nyilvánosság híján az irodalom, csoportosultan a fiatal íróközösség is észlelhető jelzéseket adott. 1973-ban, engedve a fiatalok nyomásának, az írószövetség keretén belül megalakulhatott a József Attila Kör, olyan vezetőkkel, mint Csengery Dénes, Tamás Gáspár Miklós, Lezsák Sándor, Szilágyi Ákos, ám az erőteljesen radikalizálódó, autonómiára törő fiatal nemzedék egyre inkább a túrt kategóriába sorolódott, majd, nem függetlenül az 1980-as szentendrei tanácskozásuktól, a következő évben felfüggesztették a működését. A szellemi ébredésben nagyon fontos szerepet töltött be a Mozgó Világ (törzsszerzői is JAK-osok), 1980–1983 közti regnálása idején az egyik / talán legfontosabb és legnagyobb kisugárzású nyilvánosság volt, szellemi centrum szerepe eltagadhatatlan.

Reményi 1981-től kulcspozíciókat töltött be a lapnál, volt főszerkesztő-helyettes, megbízott főszerkesztő, 1983 szeptemberétől novemberéig pedig ki-

nevezett főszerkesztő. Teljes lényével azonosult a lapot eltető szellemi közösség eszmeiségével, eszményével. Nagyon szép és szenvedélyes vallomásokban foglalja össze kapcsolatát, kötődését, vergődésüket, majd megbuktatásukat. A Mozgó Világnál találta meg az identitását, a rátalálás pedig sziklaszilárdnak bizonyult, annak eszményéhez élete végig konzekvensen ragaszkodott. Egyetlen ideája itt forrott ki, ezt többször is megismétli: fölülemelkedni a megosztottságon és kizárólag az értékeket világra segíteni, védeni, őrizni, továbbadni.

„Mi voltunk a rendszer nemzedéke”, mondja újra meg újra, és föllázadtak, amennyire lehetett, „együtt lettünk a hatalom szemében »árulók« (mintha ugyan lehetett volna az állami szférán kívül is indulni)”, Aczélék jogosan érezték, hogy hátba támadták őket, nem erre tervezték sem a lapot, sem a szereplőket „életpályamodelljét”. Megéreztek a szellem szabadságának nagyszerűségét, teremtő erejét, és már nem voltak hajlandók ördögi alkut kötni. „Az irodalom hozta meg számunkra a szabadságot, átvéve a nemlétező politika szerepét”, és ehhez a szellemi és morális szabadsághoz és az önazonosság nyílt vállalásához föl kellett mondani, el kellett hagyni régi szerepeiket. Reményi számára azért is volt különösen jelentős ez a szabadságra, identitásra való eszmélés, mert – ezt is visszatérően említi – tulajdonképpen akkor és ott érett igazán felnőtté. „Nem voltam még igazán férfi huszonöt éves koromban sem” –, mondja, jóllehet már saját családja volt, gyermeke is megszületett.

A Mozgó átlépte a határt, talán a Bibó-lapszámmal, vagy még inkább addigra összegződtek a lappal szembeni kételyek, egyértelmű lett, hogy Aczél taktikázgatása is megbukott. Még szerkesztenek, de a Bertalan Lajos utcában már készül az új Mozgó, P. Szűcs Júlia főszerkesztésével. A lap durva megpuccsolása azt jelezte, hogy a hatalom a legcsekélyebb reformnak is ellenáll, és nincs kegyelem az árulóknak. „Mozgó ügyben nincs megbocsátás”, mondja Reményi a szerkesztőség csalárd menesztéséről, mert az árulást, cserbenhagyást nem a régi mozgósok, hanem minden kétséget kizáróan P. Szűcs Júlia és szerkesztőtársai, és új Mozgóban publikáló szerzők követték el. Reményit nemcsak azért érinti különösen fájdalmasan a lap fölszámolása, mert végre valóban és feltétel nélkül a szakmájának, az irodalomnak, a formálódó művek szolgálatának áldozhatta magát, hanem mert itt talált önmagára. A Mozgót a legfontosabb privát személyes ügyének tekintette, ezért is ragadhatja el az indulat ezt a végtelen szelíd és türelmes embert, amikor kijelenti, hogy „Létkérdés volt nekünk, hogy ha elmegyünk a laptól ... akkor az szűnjön meg velünk együtt.” A szerkesztőség menesztése a maga idejében széles társadalmi körben keltett elemi fölháborodást, aztán – újabb csalódás – úgy tűnik, a régi csapatból mindenki földolgozta magában a Mozgó beáldozását, egyedül Reményi nem. Hálás utókor? Az utókor csak kivételesen hálás, többnyire nem az. Megrendülten tapasztalja, hogy – Berkovits György

kivételével – oly mértékű eszmei-politikai távolságok teremtdtek egykori szerkesztős társaival, hogy az ideológiai megosztottság a legegyszerűbb emberi kapcsolataikat is szétrombolta. Még keserűbb a kifakadása, hogy a Mozgó kései mérlegét mindkét oldal durva denunciálása, becsmérése kísérte, a 2007-ben Szentendrén megrendezett emlékkiállítás pedig teljes érdektelenség és közöny fogadta – a magyar sajtó részéről (is).

Vitathatatlan a régi Mozgó irodalomtörténeti és azon túlmutató jelentősége. Fölszámolása a rendszerváltást megelőző évtized első országos visszhangot kiváltó sajtóbotránya volt. Aztán egymás követték a botrányok, a határok feszegetései: az Alföld, a Forrás, '84-ben az új Forrás, '86-ban a Tiszatáj ügyei. A Tiszatájat lényegében a Mozgóhoz hasonlóan számolták föl és alakították át, és egy füst alatt megpróbálták az írószövetséget is szétverni – a párttag írók kiléptetésével akarták konszolidálni az írószövetséget. Ezekben a gondolat- és szólásszabadság kérdéseit feszegető határátlépésekben Reményi nem vett részt, a Mozgó után ismét szerencsésen alakul helyzete: boldog időszak következik, a Filmvilágnál szerkesztő, szabadon írhat filmekről, járhatja a vidéki színházi előadásokat Tarjánnal, részt vehet nemzetközi filmszemléken.

A rendszerváltozással, ahogy az ország, valamiféle harmadik útban reménykedett RJT is, abban az illúzióban élt, hogy magától kialakul a tökéletes demokrácia, az értékek a helyükre kerülnek. A régi mozgósok közül volt, aki azonnal politikai, közéleti pályára váltott, és voltak – Reményi, Kulin Ferenc –, akik a fölcillanó reményben megpróbálták életre kelteni a régi mozgós szellemiséget. A rendszerváltás pillanatában, Cseres Tibor írószövetségi elnök ajánlásával elindul a Magyar Napló folyóirat, ennek első főszerkesztője Kulin Ferenc (1989–1990), a következő két évben Reményi (aztán fél évig Pályi András, 1991–94 között Dérczi Péter). „A mi ideánk – és egyben a nagy tévedésünk Kulin Ferencsel – az volt, hogy ha jön a szabadság, akkor végre lehet ilyen [régi mozgós szellemiségű] lapot csinálni”, mondja, de már mindenki saját nyilvánosságot akart, beszorultak a két tábor közé – „légüres térbe szorítottak minket mindkét oldalról, miközben rengeteg pénz elment”, „illúzióink szétestek abban a pillanatban, hogy a prés megszűnt”. Hogy a Magyar Napló első, 1989–94 közti korszaka valóban az RJT áhította szellemiséget valószínűsítette-e meg, vagy inkább csak törekedett rá – Reményivel szemben úgy vélem –, nem egyértelmű. (A Magyar Napló korai története nincs földolgozva, a Wikipédia is csak a főszerkesztőket sorolja fel 1989-től 1994-ig; egyszer majd megtörténik ennek is a higgadt számvetése, amihez érdemes lesz föllapozni Cseres Tibornak, az Írószövetség akkori elnökének mostanság megjelent, 1956–1993 közt írt naplóját). Mindenesetre ez a csalódás azért fájóbb, mert a szakmán belül robbant ki a hasadás, a megosztottság, az ellentétek (ellenérdekek) egyre békétlenebb mélyülése.

Reményi a Magyar Napló után folyóiratnál, lapnál már nem vállal vezetői pozíciót. Újra nekilendül, s abban bízunk, hogy könyvkiadói szerkesztőként mégis csak tehet a megosztottság ellen. Főleg a kilencvenes, de még a kétezres évek elején is számos kisebb kiadói műhely alakult. Reményit a Holnap és a Palatinus kiadó is meghívja, de hiába a politikai, ideológiai szabadság helyben, – „a legrosszabb korban lettem könyvszerkesztő” – kőkemény a gazdasági verseny, kiszámíthatatlan a mecénatúra, bezárulnak a kapuk, föl kell adni. Jóllehet a különböző irányzat mentén szerveződő kis műhelyek nemcsak megférnének egymás mellett, elszegényedésük, kiszolgáltatottságuk törvényszerűen minőségromláshoz vezet, megszűnésük „intellektuális őr” hagy maga után, teszi hozzá. Később pedig: a mostani elüzletiesedett világ „számomra szerethetetlenné vált”.

*

Könnyű szívvel fogadtam el a felkérést, hogy írjak Darvasi Ferenc és Reményi József Tamás beszélgetőkönyvéről. Rokonszenves a beszélgetés alanya, jó olvasni a dialógust, nagyjából kortársak vagyunk, értem és megértem, magával ragad, meggyőz, megrendít, ellenvetésre késztet. Azonban ami egy igen széles körben elfogadott irodalmár életútinterjújának látszik, valójában egy sokfelé szétfutó, nyugtalanító problématerkép elmúlt fél évszázadunkról és jelenkori dilemmáinkról.

Minden emlékezés személyes múltértelmezés. Reményi a sebek föltépséig végigmondja a maga családtörténetét. Hatvanévesen, az egész életét visszamenőlegesen is sokszorosan megterheli apja kettős élete. S mire többé-kevésbé, ha megérteni nem is, de engesztelő belátással tudomásul tudná venni, már nem tudja megbeszélni vele. A magára maradt Alzheimer-kóros apa szociális intézménybe kerül, 2001-ben kísétál a kapun, és rejtélyes módon, nyomtalanul eltűnik, még a holttestét sem találják meg. Az apa, akivel nem lehet elszámolni, akinek a halála sem zárja le, fejezi be a történetet – csak fájdalom és a kifosztottság szorongató érzése marad utána. Személyes történet, személyes múltértelmezés? A magyarországi társadalom egyik rákfenéje az úgynevezett ügynökkérdés, ügynöklista: „a magyar politikai élet elkurvulásának, elrothadásának egyik jellegzetes tünete – egy azóta sem kitisztított seb. Tudatosan manipulált és használt névsorok voltak ezek bizonyos személyek leleplezésére, más személyek elfedésére.” Öngyötrő kételyek és a lelkiismeret nyugtalansága, kit tudott, tudhatott róla? – a régi mozgós szerkesztőtársak igen, és bizonynyal az anya is. „Nem akartad megírni apádat?” – kérdezi Darvasi. Divat lett, mondja Reményi, Esterházy amúgy is megírta. „Ez a mi nemzedékünk szembesülése egy korszakkal” – az apák bűneivel, amelynek terhét a fiúk viselik.

„Nem történt velem az égvilágon semmi, minden csak úgy adódott. Szenvedni sem szenvedtem. ... utólag látom” – válaszolja Darvasi kérdésére, hogy miért is nem próbált meg szépipró lenni. De aztán mégis történt, teszi

hozzá. Az ellentmondásos családi környezeten túl, onnantól, hogy bekerült az irodalmi életbe, nagyon is zsúfolt volt az élete. Nemcsak mozgós ügyekben, de mindabban, amivel kapcsolatba került; elsorolni sem lehet, hol, milyen szerepet töltött be, vállalt feladatot (szerkesztés, mentorság, kurátorság, konferenciák, könyvbemutatók), és előbb-utóbb majd' mindenütt beleütközött a magyarországi társadalmat és az irodalmat, irodalmi életet roncsoló ideológiai hasadtságba, a múlttal és a jelennel való őszinte szembenézés elmaradásába, a személyes sors, személyes történet nemvállalásába, a maszatolásba, a mérgező közbeszédből leszivárgó magánbeszédbe, sértettségbe, gyűlölködésbe. Reményi a sebek föltépéséig következetesen végigmondja ezt a történetet is, jobbra is és balra is. „Mindannyian ugyanabból a vederből jöttünk” – jelenti ki például nemzedékének balról induló szárnyáról, a „Kádárkori vegyes”-ről, de hogy „ki volt seggnyalásig megalkuvó és ki teljesítette a kötelező feladatot egy szellemi közösség érdekében”, „rendkívül érzékeny és körültekintő diskurzuselemzésre van szüksége ahhoz, hogy [az emlékező] elkerülhesse akár egyetlen mondat téves értelmezését”.

Reményi ideája, hogy csak a művek, szigorúan a szövegek dönthetnek a fogadtatásról, a befogadásról, és meggyőződése, hite, hogy műközpontú szemlélettel túl lehet lépni a megosztottságon. Vallja, de közben pontosan tudja, hogy szándékai ellenére (vagy szándékai, múltja, természetes közege szerint) mégis csak az egyik oldalon áll – de elérte azt, amit el lehetett, elment a határig: ugyan ballib vagy liberális, de szalonképes a nemzeti vagy konzervatív oldal számára is. (Bár ez a szalonképes szerep is fonák, lásd az NKA kollégiumába való utólagos delegálását.)

Lehet-e még középen állni? – kérdezi Darvasi, a kérdés a régi Mozgó óta ott lebeg az irodalmi élet vizsgálódása körül. Lehetséges-e mindkét irányban nyitottnak, befogadónak lenni, vagy következtelenség volna? Miért, hogy nem lépett ki például az Írószövetségből a Csoóri- vagy a Döbrentei-ügy miatt? Mindkettő irritálta, mondja: „Tisztátalan és elfogadhatatlan helyzet állt elő. Mindkét oldal érvelése gyomorforgató volt. Az egyik oldal politikai haszonra játszott, a másik pedig csak azt mantrázta, hogy az egészért az SZDSZ felelős.” 1997-ben megalakult a Szépirok Társasága, de nem lép be, mert hamis az állítás, hogy „a jó írók mind elmentek a Bajza utcából, aki pedig ott maradt, az a resztli, és még mindegyikük fasiszta is”. Nem lépett ki és nem lépett be, illetve csak jóval később, 2023-ban lépett ki az Írószövetségből, amikor a Librit fölvásárolta az MCC, és ezt a tényt az Írószövetség azonnal fennhangon üdvözölte, s majd csak a függetlennek vélt szlovákiai magyar írók Bázis szervezetébe lép be, azzal a felszabadult fölismeréssel, hogy „én is kisebbségi vagyok itthon”. (Bár a bázisosok radikális megosztó szerepéről legutóbb Tóth László érvelt, meggyőzően – ami ismét csak azt erősíti, hogy „szellemi reflexeink kórosan átpolitizálódtak” – és ez az átpolitizálódás a határokon is átgyűrűzik.)

Honnan ez a makacs autonómiára törekvés? Erre a szerepre talán születni kell. Talán a család rejtheti a választ. Az anya magának neveli a szelíd, csendes, könyvolvasó és érzékeny fiút. Kimarad a nemzedéki szerveződésből, csoportokból, olyasfélén nyilatkozik, hogy Tarjánon, Berkovitson kívül nem voltak barátai. Azt hiszem, hogy eredendően a függetlenségét védte mindig, akár a kívül maradás árán is, jóllehet nagyon vágyott arra, hogy belül legyen, belül, de nem igazodva, hanem szuverén önmagaként – és ezt először és teljes mélységéig a régi Mozgó Világnál élhette meg. Nem írta meg a tőle nagyon várt monográfiát Hajnóczy Péterről és Sziveri Jánosról, de hűséges barátként gondozta lelküket, kézírataikat, utóéletüket. Nem építette koncepciózusan az életművét, de írt több száz, vagy több ezer esszébe hajló műkritikát, és megengedte magának az önfeledt játékban való fürdőzés örömét, az irodalmi paródiákat. Szétaprózta magát a hétköznapi munkákban, mert éppen lehetősége volt tenni valamit – vagy a szellemi fürgeség autonómiáját a tudósi szerephez köthető beszűküléstől is védte... Nem elköteleződni pártnak, ideológiának, csoportérdeknek, hivatalnak, rangnak, nem kötni kompromisszumot, szabadnak lenni és maradni.

S mi a „nemzeti elkötelezettségű urbánus” „kritikus, szerkesztő” (ahogy definiálja magát) mérlege, kérdezi Darvasi. Reményi végső összegzése keserűen lesújtó: „a frontok közti kiegyensúlyozó szerep illúzió maradt”, „semmilyen megkísértést nem látok, csak vazallusi kötések”. (Vagy ahogy Gróh Gáspár írja valahol, a Kádár-korban a politika figyelte az írókat, most az írók figyelik a politikát.) Személyes szakmai mérlegét viszont nyugalommal zárja. Nincs benne csalódás, hogy a *nagy mű* megalkotása helyett elveszett a hétköznapiakban: „egész életemben ugyanazt csináltam, ugyanazokkal”, „szerecsésnek mondhatom magamat, mindig kis közösségekben dolgozhattam”. Számtalan művet világra segíthetett, s a mindennapi sziszifuszi küzdelem közepette is *mindig volt egy szigete*, mindig megadatott a kegyelmi állapot, amikor magára maradt a kézírattal, s végre igazán önmaga lehetett.

Darvasi Ferenc és Reményi József Tamás beszélgetőkönyve több, mint életútinterjú, több, mint egy szuverén, kiemelkedő irodalmi mindenes portréja – egy nemzedék életérzésének, esélyeinek és az utóbbi fél évszázad irodalmi közállapotainak is – személyességében korrekt – látletele. Az olvasót a kor viszonyaiban való eligazodásban Darvasi Ferenc rendkívül körültekintő jegyzetei, forrásközlései segítik.